הרב יעקב אריאל שליט"א*

האם עדיף להפריש תרו"מ בדרך "ברירה" או ש"לא מן המוקף"

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה.

א. הפרשה בדרך של "ברירה".

ב. הפרשת תרו"מ כשהחלות לאחר הבירור.

1. שיטת החזו"א: "תנאי" היא צורה של "ברירה".

2. שיטת הגרשז"א שליט"א: "תנאי" עדיף על "ברירה".

ג. דבר שעיקרו מדאורייתא – "אין ברירה".

ד. שיטת הרמב"ם בדבר שעיקרו מדאורייתא .

1. שיטת רבינו חיים הלוי מבריסק.

2. התייחסות הגר"א לפסק השו"ע.

3. הגרש"ז אויערבך שליט"א.

ה. שיטת הגר"א: תרו"מ ושביעית בזה"ז אינם כעיקרם מדאורייתא.

ו. שיטת החזו"א: אין לסמוך על "ברירה".

ז. שיטת הגרשז"א שליט"א: "ברירה" מותרת בתרו"מ בזה"ז.

ח. האם דבר שעיקרו מדאורייתא נחשב כדאורייתא לכל ההלכות.

ט. סיכום: הפרשה בדרך של "ברירה" עדיפה על הפרשה "שלא מן המוקף".

נספח: הצעה לנוסח משולב: "תנאי" ו"ברירה".

* המאמר הוא שיכתוב של הרצאה שנתן הרב יעקב אריאל שליט"א ביום העיון בהיכל שלמה שבט תש"ן.

הקדמה *

כדי להקל על הקורא, כתבנו הקדמה להבהרת המושגים שבמאמר.

א. מהי "ברירה"

הסוגיא המרכזית בנושא "ברירה" היא בגמ' בעירובין (ל"ו ע"ב – ל"ז ע"ב). נאמר שם במשנה:

"מתנה אדם על עירובו ואומר וכו' אם בא חכם מן המזרח – עירובי למזרח. מן המערב – עירובי למערב. בא לכאן ולכאן – למקום שארצה אלך. לא לכאן ולא לכאן – הריני כבני עירי".

במשנתנו, מדובר באדם שלא החליט בין השמשות היכן יהיה מקום שביתתו מפני שאינו יודע מהיכן יגיע החכם. לכן לפני בין השמשות הוא מכין שני עירובים ומתנה את רצונו בקנין השביתה במה שיתברר לו בשבת. אם יבוא החכם ממזרח הוא רוצה לקנות **עכשיו** את השביתה בצד המזרחי של העיר ואם החכם יבוא ממערב הוא רוצה לקנות **עכשיו** את השביתה מהצד המערבי.

כאן אנו נכנסים לסוגיית הברירה[1]. מ"ד "יש ברירה" סובר שבאופן עקרוני הוא רוצה לקנות שביתה בצד שיבוא החכם. ישנו פרט טכני שעדיין לא התבצע[2] וגם אינו ידוע לו, והוא – מאיזה צד יבוא החכם. לדעה זו אנו אומרים שבשבת כאשר יתברר באיזה צד יבא החכם גם יתברר **למפרע** מהו הצד בו הוא קונה את שביתתו. כך אין חוסר הידיעה של ערב שבת מעכב, מפני שיש לו את הרצון הבסיסי לקנות במקום ההוא.

למ"ד "אין ברירה" כיון שקניית השביתה צריכה להיעשות בבין השמשות והוא אינו יודע היכן הוא רוצה לשבות אין העירוב הזה מועיל.

ישנן בנושא "ברירה" מחלוקות וסוגיות חלוקות ולכן מנסים האמוראים והראשונים לעשות הבחנות בין מקרי "ברירה" שונים, וכפי שנזכיר לקמן. ישנן דעות שמאמצות רק חלק מההבחנות האלו, ונביא כמה דוגמאות מההבחנות המוזכרות:

א. הבחנה בין תולה בדעת עצמו לבין תולה בדעת אחרים[3].

* הקדמת העורך י.פ.

1. עי' אנציקלופדיה תלמודית ח"ד עמ' רט"ו – רמ"ו.
2. עירובין ל"ו ע"ב. אם כבר החכם במקום בבין השמשות חוסר ידיעתו אינה אלא גילוי מילתא בעלמא ובכה"ג לכו"ע יש ברירה.
3. גיטין כ"ה ע"ב. ועי' תוס' עירובין ל"ו ע"ב ד"ה לא, לז ע"ב ד"ה קסבר ובגיטין כ"ו ע"א ד"ה בין.

ב. הבחנה בין מתנה בפירוש לבין מקרה שאינו עושה כן[4].

ג. הבחנה בין אם הדבר יתברר באופן ודאי או שהדבר ישאר מסופק[5].

המכנה המשותף בין כל הדוגמאות האלה הוא שישנם מקרים בהם רצון האדם בשעת עשיית המעשה הוא יותר החלטי ולכן יותר מסתבר לומר "יש ברירה", וישנם מקרים בהם הוא מסופק ונאמר "אין ברירה". למשל: יותר מסתבר לומר "יש ברירה" כאשר הוא תולה את המעשה בבירור שיעשה ע"י אחרים מאשר כשהוא תולה אותו בדבר שהוא עצמו אחראי עליו, מפני שבמקרה האחרון הוא פוסח על שתי הסעיפים ורצונו במעשה – מאד מעורפל. בכה"ג נאמר "אין ברירה".

ב. דין מוקף

אין ברצוננו להרחיב בנושא מוקף, ולהרחבת הדברים יעויין להלן במכתבים של מרן הגר"ש ישראלי שליט"א ושל הרב נריה גוטל ובמאמרנו "דין מוקף בזה"ז".

א. צריך לכתחילה להפריש תרומה גדולה "מן המוקף", ואם הפריש "שלא מן המוקף" – תרומתו תרומה[6].

שאר מעשרות אין צורך להפריש "מן המוקף". יש מחלוקת ראשונים אם חל דין מוקף בתרומת מעשר מדרבנן או שדינה כשאר מעשרות[7].

ב. יש מחלוקת ראשונים אם דין זה הוא דאורייתא או דרבנן[8].

ג. **מהו מוקף:** בשעת ההפרשה צריך שהפירות שמיועדים לתרומה גדולה יהיו בסמיכות מקום לשאר הפירות. אין צורך שהפירות יגעו אלו באלו, ואם הפירות נמצאים בתוך בית אחד אף שהם בארונות או במגירות שונות הם נחשבים "מן המוקף". אם הפירות נמצאים בשני בתים או בחביות סתומות שלא מיועדות לפתיחה וסגירה, נחשבים הם "שלא מן המוקף"[9].

4. גיטין כ"ה ע"ב תוד"ה דברי ר"מ.
5. עירובין שם תוס' ד"ה ר' יוסי ור' שמעון אוסרים. לר' יוסי באומר: "ה"ז גיטך אם מתי מחולי זה" – יש ברירה, מפני שיתברר אם ימות מחולי זה, לעומת זאת, באומר: "מעשר שיש לי בביתי מחולל על סלע שתעלה בידי מן הכיס" – אינו מחולל, ואין ברירה, כי אין ודאות שיעלה סלע מכיסו ולא ברור שיבוא לידי הפרשה.
6. רמב"ם הל' תרומות פ"ג הי"ז.
7. רמב"ם שם ה"כ ובהשגות הראב"ד שם ועי' תוס' גיטין ל' ע"ב ד"ה וכי נחשדו.
8. עי' רש"י גיטין שם ד"ה מוקף, תוס' גיטין שם ד"ה לתרום, ועי' מאמרנו דין מוקף בזה"ז פ"ב ופ"ד.
9. רמב"ם שם ה"כ, שו"ע יו"ד סי' של"א סעי' כ"ו, המעשר והתרומה עמ' כ' בבית האוצר ס"ק ל"ט ובביאור הגר"א סי' שכ"ה ס"ק ח'.

הצגת הבעיה

בכל נושאי ההלכה בכלל ובמצוות התלויות בארץ בפרט, החיים המודרניים מעמידים בפנינו – אנשי ההלכה – אתגרים חדשים.

בעבר, כל אדם היה מפריש תרומות ומעשרות ממה שהיה אוכל, ולכל היותר עשה כן בחלקת הקרקע הפרטית שלו. בימינו כל המערכות הופכות להיות מתועשות והכמויות הן אדירות. דוגמאות למערכות אלו הן: שווקים עירוניים, שטחים חקלאיים, ומפעלי תעשיה. במערכות אלו התוצרת נמצאת כל העת בתזוזה: במפעלים התוצרת נמכרת, בשווקים לעיתים היא אף נאכלת לפני שהמשגיח מגיע למקום כדי להפריש תרו"מ.

אנחנו צריכים א"כ למצוא פתרונות ודרכים להפרשת תרומות ומעשרות במערכות אלו, ולו יהיו אלה בבחינת "הרע במיעוטו". במסגרת מאמרנו זה נרצה לברר באיזו דרך עדיף להפריש תרומות ומעשרות – בדרך של "ברירה" או בדרך ש"לא מן המוקף".

מערכות השיווק חייבות להתמודד עם בעית ההפרשה ואינן יכולות לגלגל את האחריות לכך על הצרכן משתי סיבות:

ראשית, חובת ההפרשה חלה על המערכת הראשונית הצבורית מן הדין, שהרי אסור לחבר להוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן ולמכור טבל, אפילו כאשר ברור שהצרכן יפריש בעצמו[1].

שנית, הרבנות הנותנת הכשר על הפירות או על המוצרים, צריכה לדאוג לכשרותו. ללא הפרשת תרו"מ הוא אינו כשר לאכילה[2], ובפרט בימינו כשלא כולם מודעים ולא כולם מקפידים על הפרשת תרומות ומעשרות כדין.

מאידך, הצורך בהפרשת תרו"מ במערכות הגדולות מציב גם בעיות גדולות: הכמויות שמיועדות להפרשה, דהיינו קצת יותר מ–1/100, הן כמויות גדולות מאד, ויש להן ערך כספי גדול. בזמן הזה מפרישים תרומה גדולה מן הפסולת דוקא[3] מפני שהפרי אינו מגיע לכהן אלא הולך לאיבוד ויש להימנע מאיסור "בל תשחית". במערכות כאלה אחוז הפסולת הוא גם כן גבוה כך שאין בעיה כלכלית בעצם ההפרשה אם מתכננים אותה היטב מראש.

1. רמב"ם הל' מעשר פ"ו ה"ו.
2. רמב"ם הל' מאכלות אסורות פכ"ב הל' ט"ז, כ', כ"א.
3. מן התורה חייבים להפריש תרו"מ דוקא מן המובחר. דבר זה נלמד מן הפסוק (במדבר י"ח ל') "ולא תשאו עליו חטא בהרימכם את חלבו ממנו", "חלבו" מלשון – מובחר. למרות זאת עי' תמורה ה' ע"א שאם הפריש מן הפסולת – תרומתו תרומה, שאל"כ "אם אינו קדוש נשיאות חטא למה?" השו"ע סי' של"א סעי' נ"ב מחדש שבזמה"ז שהתרומה בין כך הולכת לאיבוד ולא יגרם הפסד לכהן, מותר לכתחילה להפריש "מן הרע" ומכל פסולת הפירות. ועי' בביאור הגר"א שמביא טעם אחר לקולת הזה"ז, עפ"י התוס' ביבמות פ"ט ע"א, שאיסור הפרשה מן הטמא על הטהור נגזר מאיסור הפרשה מן הרע על היפה, שהרי הטמא הוא רע, ולכן בזה"ז שכל האוכלין שמאים הם – מותר להפריש לכתחילה מן הרע. ועי' שלחן גבוה אות קל"ה שהפרשה מן היפה גורמת לביזוי אוכלין.

בין המערכות הגדולות, הראשונה שבהן היא כמובן החקלאי. ברוב הענפים של החקלאות ישנם פירות הנקראים "בררה". כמות ה"בררה" אינה קבועה והיא משתנה בכל סוג גידול. בדרך כלל הפירות האלו, שאינם ראויים לשיווק, נשארים בשטח ואפשר להשתמש בהם להפרשת תרו"מ.

המערכת השניה היא בתי האריזה שעוסקים במיון הפירות. ישנם פירות שמסווגים אף לסוג ד' ואינם ראויים לשיווק, אך אפשר להשתמש בהם לשם הפרשת התרומה.

המערכת השלישית היא מפעלים לעיבוד מזון. כמות הפסולת שם יכולה להגיע לחמישה אחוז ויותר, ובדרך כלל פסולת זו ראויה לאכילת אדם לפחות ע"י הדחק[4], וגם בה אפשר להשתמש להפרשת תרומה גדולה ותרומת מעשר.

אם נרצה לסכם את הבעיות של הפרשת תרו"מ במערכות הללו, נוכל לומר שהן נובעות משלשה גורמים:

א. הרצון להפריש מהפסולת דוקא בגלל איסור "בל תשחית", ובשביל למנוע הפסד כספי מיותר.

ב. ישנה תנועה מתמדת של הפירות, הן בהפרדת הפרי מהפסולת והן בדרכי השיווק, כאשר הפירות נמכרים ולפעמים אף נאכלים לפני שהספיקו להפריש מהם תרו"מ.

ג. יש קושי להעמיד משגיח אשר יעמוד יום שלם רק לצורך אמירת נוסח ההפרשה בכל רגע שהפסולת מופרדת מהמוצר המוגמר וכפי שיתבאר לקמן.

יש לנו א"כ שתי אפשרויות באשר למועד ההפרשה במפעלי תעשיה: בסוף היום או בתחילת היום.

1. הפרשה בסוף היום:

דרך זו היא פשוטה מהבחינה המעשית: לקרוא שם של תרומה ותרומת מעשר לכל הפסולת שהצטברה במפעל או בבית האריזה במשך היום. הבעיה העקרית בשיטה זו של הפרשה היא, שבדרך כלל התוצרת אינה בשטח המפעל כיון שהיא כבר שווקה או הועברה למחסנים.

הבעיה בצורה זו של הפרשה היא שמפרישים "שלא מן המוקף". עפ"י ההלכה צריך להפריש את הפירות כאשר הפירות המיועדים לתרומה גדולה ושאר הפירות נמצאים במקום אחד ללא מחיצה ביניהם[5].

4. עי' ציץ אליעזר ח"א סי' א', ח"ב סי' ט"ז, סי' י"ז, ח"ג סי' כ"א, כ"ב.
5. עי' בהקדמה למאמר.

2. הפרשה בתחילת היום:

האפשרות השניה היא לומר את נוסח ההפרשה בתחילת היום. משגיח יודע שבמשך היום תצטבר כמות מספיקה להפרשת תרו"מ ולכן הוא יכול לומר שהפרי העליון מן הפסולת שתיווצר במשך היום יהיה תרומה גדולה ושאר הפסולת תהיה תרומת מעשר (לאחר שהוא קרא שם למעשר).

הבעיה בשיטת הפרשה זו שהיא נעשית בדרך של "ברירה". המשגיח אומר את נוסח ההפרשה בתחילת היום. בשעה זו, הייצור עדיין לא התחיל. הפסולת עדיין אינה מופרדת מהפירות הטובים, והמשגיח מסתמך על ההפרדה שתהיה אחר כך. כאן אנו מגיעים לבעיית "הברירה". אם נוקטים להלכה ש"יש ברירה" פירוש הדבר הוא שאין חסרון בכך שבשעת אמירת הנוסח לא ידוע היכן התרומה הגדולה ושאר המעשרות. אנו אומרים שכאשר תיווצר הפסולת – איגלאי מילתא למפרע שהיא תרומה או תרומת מעשר. למ"ד "אין ברירה" אין כאן הפרשה כי בשעת ההפרשה צריך להיות ברור אלו פירות מיועדים לתרומה גדולה ולשאר המעשרות.

הבעיה המרכזית שעומדת בפנינו היא איזו דרך עדיפה מהבחינה ההלכתית למערכות גדולות. האם עדיף להפריש בתחילת היום ולהסתמך על הדעות הסוברות "יש ברירה", או שעדיף להפריש בסוף היום "שלא מן המוקף".

בהפרשה "שלא מן המוקף" ישנם שני חסרונות עקריים:

א. אמנם אמרנו שבדיעבד אם הפריש "שלא מן המוקף" תרומתו – תרומה, אך לרוב הדעות הדבר אסור לכתחילה **מן התורה**[6].

ב. לפעמים בסוף היום המוצר המוגמר כבר שווק ונמצא אצל הקונים. המשגיח אינו יכול להיות השליח של הקונים כי הוא לא מונה על ידם. מתעוררת א"כ בעיה נוספת: האם המשגיח יכול להפריש גם עבורם? יתכן גם שהפסולת שנשארה במפעל אין לה ערך ודינה כהפקר[7]. אך יתירה מזה, לפעמים המוצר או הפרי

6. עי' במאמר הרב יואל פרידמן "דין מוקף בזה"ז" פ"ב.

7. עי' ב"ק קט"ו ע"א: ראה כדי יין שמשתברים לא יאמר ה"ז תרומה על היין שבביתי, ומשמע בגמ' שם שהטעם לכך הוא מפני שהיין הוא הפקר, והפקר פטור מתרו"מ. ועי' בשו"ע סי' של"א סעי' כ"ה שבזה"ז דלאיבוד אזלא – תרומתו תרומה, ועי' בש"ך ס"ק נ"א שהטעם לדין המקורי שלא אמר כלום הוא, שאינו יכול לקיים מתנות כהונה מיין שנשפך, ולפי זה מובן פסק השו"ע שבזה"ז – תרומתו תרומה. אך האחרונים התקשו בטעם הש"ך, שהרי בגמ' מפורש שלא אמר כלום מפני שבכה"ג הוא הפקר! ועי' בכרם ציון אוצר התרומות ח"א הר צבי עמ' ס"ו שטעם הש"ך אינו בסתירה עם טעם הגמ'. הוא מביא שם את התוס' רי"ד שכל דבר שאין הבעלים יכולים להנות ממנו נפקע כח הבעלים ונעשה הפקר, ובמקרה דנן יכול להנות מהיין בכך שעושה אותם תרו"מ! לכך צריך את טעם הש"ך שאינו יכול להנות מהפירות ע"י הפרשתם לתרו"מ, כי אינו יכול לקיים מתנות כהונה. נמצאנו למדים שבזה"ז שאין מצוות נתינה לכהן כל זמן שהפירות לא הלכו לאיבוד בפועל אף שאין לבעלים שום שימוש בהם, הם אינם הפקר כי הוא מתכוון להשתמש בהם להפרשת תרו"מ. עי' גם בהמעשר והתרומה עמ' כ"א בבית האוצר ס"ק מ' ועי' בספר המפתח לרמב"ם פרנקל פ"ג מתרומות הי"ז אם הדין שלא אמר כלום הוא משום הפקר או משום שהוא דין בחובת הפרשת תרו"מ, ועי' במאמר הרב יואל פרידמן בספר זה דין מוקף בזה"ז בפ"ז ובהערות 32–30.

כבר נאכלו או הלכו לאיבוד. למשל בשווקים: אם המשגיח יחכה לסוף היום כדי לאמר את נוסח ההפרשה בינתיים הרבה צרכנים אכלו את הפירות כאשר הם עדיין טבל[8].

בהפרשה המסתמכת על דין "ברירה" ישנו חסרון אחר. בעוד שבהפרשה "שלא מן המוקף" בדיעבד – תרומתו תרומה, המסתמך על "ברירה" לאלו הסוברים "אין ברירה" – **לא עשה כלום**[9], ועדיין הפירות עומדים בטבלם.

למותר לציין שכל דיוננו הוא רק איזו דרך להעדיף: האם בדרך "ברירה" או "שלא מן המוקף" **בבחינת הרע במיעוטו**. אך ודאי שאם אפשר, ולו ע"י טירחה נוספת, להפריש כדין בלא להסתמך על "ברירה" כאשר ההפרשה היא גם "מן המוקף", ודאי שחייבים לעשות כן!

א. הפרשה בדרך של ברירה

נאמר במשנה במסכת דמאי (פ"ז מ"ד):

"הלוקח יין מבין הכותים אומר שני לוגין שאני עתיד להפריש הרי הן תרומה ועשרה מעשר ותשעה מעשר שני ומיחל ושותה".

ובמשנה שלאחריה מדובר על תאנים:

"היו לו תאנים של טבל בתוך ביתו והוא בבית המדרש או בשדה, אומר: שתי תאנים שאני עתיד להפריש הרי הן תרומה ועשר מעשר ראשון, ותשע מעשר שני".

הרמב"ם בפירושו למשנה אומר שמשניות אלו אינן להלכה מפני שהן מסתמכות על כך ש"יש ברירה", אך אנן קיי"ל שבדאורייתא "אין ברירה".

כאשר המפריש אומר את נוסח ההפרשה, וקורא שם תרומה על חלק מסויים של הפירות, עדיין אותם פירות נמצאים בתערובת, ואינם ניכרים משאר הפירות. הוא מסתמך על כך, שכאשר יגיע לביתו בשבת, ויפריש בפועל, יתגלה למפרע לאלו פירות הוא קרא שם של תרומה.

הגמ' בעירובין (ל"ז ע"ב) מקשה סתירה בדברי ר' שמעון. מחד גיסא נאמר בתוספתא שר' שמעון סובר "אין ברירה", ולכן אי אפשר לשתות את היין **לפני** שמפרישים בפועל. מאידך גיסא ישנה תוספתא אחרת בה ר' שמעון אומר "יש ברירה" וז"ל התוספתא:

"הריני מערב לשבתות של כל השנה, רציתי אלך לא רציתי לא אלך.

8. עי' מעדני ארץ על שביעית קונטרס לאפרושי מאיסורא סי' ג'.
9. עי' כר"צ הלכות פסוקות אוצר התרומות עמ' ח' בגאון צבי סעי' ב' שחוקר למ"ד אין ברירה אם לא חל או שחל ואינו מבורר.

רצה מבעוד יום – עירובו עירוב. משחשיכה: ר' שמעון אומר עירובו עירוב וחכמים אומרים אין עירובו עירוב".

הגמ' מתרצת שיש להבחין בין איסור דאורייתא לבין איסור דרבנן. בדאורייתא אמרינן "אין ברירה" כמו בתרו"מ על יין, ובדרבנן "יש ברירה" כמו בעירובי תחומין[10].

ב. הפרשת תרו"מ כשהחלות היא לאחר הבירור

הדין בהפרשת תרו"מ מיין ובעירובי תחומין תלוי במחלוקת אם "יש ברירה" או "אין ברירה". במקרים אלו, האדם, שמפריש או שעושה את העירוב, רוצה שהחלות (של ההפרשה או של העירוב) תהיה למפרע, ולכן תלוי הדבר במחלוקת בדין ברירה. כאשר החלות היא לאחר שכבר התברר מה שלא היה ידוע בשעת המעשה הדין שונה.

נאמר במשנה (מע"ש פ"ה מ"א):

"כרם רבעי מציינין אותו בקוזזות אדמה וכו', והצנועים מניחין את המעות ואומרים: כל הנלקט יהא מחולל על המעות האלו".

בשנת השמיטה שהפירות הפקר, וכל אדם נכנס לפרדסים לאכול מהפירות, היו מציינים את אלו החייבים ברבעי בערימות אדמה, כדי שידעו שיש לאכול את הפירות בירושלים או לחלל אותם על כסף. הצנועים היו מחללים את הפירות בעצמם. הם החזיקו כסף בשווי הפירות ואמרו: "כל הנלקט יהא מחולל על המעות האלו". כוונתם היתה שכאשר הפירות יילקטו הם יהיו מחוללים ע"י אמירתם. אמנם בשעת אמירת נוסח החילול ע"י הצנועים הפירות עדיין לא נלקטו, ואעפ"י כן אין בכך חסרון של ברירה.

התוס' על הסוגיה בב"ק (ס"ט ע"א) והר"ש על המשנה (מע"ש שם) מסבירים שישנו חסרון של "ברירה" רק כאשר אדם רוצה שהחלות תהיה למפרע אבל אם החלות עתידה להיות לאחר הבירור גם מ"ד שסובר "אין ברירה" מודה שזה יחול[11].

גם הרשב"א בתשובה עושה את ההבחנה הזו בין מקרה שהחלות היא למפרע

10. נחלקו הפוסקים ממה נובעת הבחנה זו בין דאורייתא לדרבנן: האם מחמת הספק אם קיי"ל יש או אין ברירה וכך סובר הר"ן בריש פ' כל הגט אליבא דהרמב"ם בהרי זה גיטך אם מתי, וכ"כ השאג"א סי' פ"ט, או שמחמת קולת דין דרבנן אמרי' יש ברירה – וכך סובר זמהרש"ל, ועי' חזו"א ט' כ"א. ועי' להלן בפ"ז את דחיית הישועות מלכו ע"י הגרשז"א ובהערה 48.

11. הסברה לכך היא שכאשר החלות היא למפרע ורצונו בדבר תלוי במה שיתברר לאחר מכן – רצונו אינו מספיק ברור, וממילא הדבר אינו חל. אך כאשר החלות היא לאחר הבירור מכיון שבעקרון הוא יכול לחזור לפני החלות, עצם העובדה שלא עשה כן מברר גם את תוקף רצונו ולכן לכו"ע זה חל. ועי' במעדני ארץ תרומות פ"ד ה"ב שכיון שתרו"מ חלות ע"י דיבור לא אמרינן כלתה דבורו ואין חילוק בין אומר שיחול עכשיו או שאומר שיחול אח"כ.

לבין מקרה שההחלות היא לאחר הבירור וכך הובא להלכה ע"י כל הפוסקים[12].

1. שיטת החזו"א: תנאי הוא צורה של ברירה

המשנה שהבאנו לעיל (דמאי פ"ז מ"ה) מדברת על אדם שלא נמצא בביתו בע"ש ונזכר שעדיין לא הפריש תרו"מ מהפירות שבביתו. מה יעשה כדי שיוכל לאכול פירות מתוקנים? המשנה הזו אינה להלכה, אך בעקבותיה מציע החזו"א שלשה פתרונות.

לכאורה הפתרון הפשוט יותר הוא שיאמר את נוסח ההפרשה כאשר החלות תהיה בעת שיחזור לביתו בשבת ויפריש תרו"מ מהפירות. החזו"א[13] אומר שלא מצאנו תקנה כזו להפרשת תרו"מ בע"ש, נראה א"כ שהסיבה לכך היא מפני שגם בכה"ג תלוי בברירה ואנן קיי"ל שאין ברירה[14]. מאידך ראינו לעיל שלדעת כל הפוסקים אם החלות הוא לאחר הבירור זה מועיל! החזו"א מבחין בין הפרשת תרו"מ לשאר מקרים. יתכן, אומר החזו"א שדוקא במקרים הדומים ל-"כל הנלקט יהא מחולל" אם החלות היא לאחר הבירור זה מועיל אבל בתרו"מ הדין שונה.

ב-"כל הנלקט" אפשר בעקרון לחלל את כל הכרם בשעת האמירה אלא שרצונו הוא לחלל רק חלק מן הכרם[15]. לכן הבירור הנדרש (דהיינו איזה חלק של הכרם מחולל) הוא צדדי, ודי בכך שהדבר מתברר בשעת החלות. בהפרשת תרו"מ הבירור הוא עיקרו של מעשה ההפרשה! ההפרדה בין הפירות לתרומה, לתרומת מעשר וכו' זוהי מהותה של הפרשת תרו"מ ולכן לא מספיק שהבירור יהיה בשעת החלות, אלא הוא צריך להיות בשעת האמירה.

החזו"א מקשה על עצמו מהגמ' בקידושין (ס"ב ע"א). נאמר שם, שהפודה מע"ש על מעות לפני ההפרשה, והחילול חל לאחר ההפרשה אינו דבשלב"ל מפני שבידו להפריש. ולכאורה דין זה תלוי ב"ברירה" לדעתו, אף שחל לאחר ההפרשה?! החזו"א מתרץ שיחוד הפירות למע"ש אינו עקרוני ויכול לחלל כל פרי שיקראו עליו שם. מה שא"כ לגבי ההפרשה עצמה ההפרדה בין הפירות והסוגים השונים של המעשרות זהו עיקרה של ההפרשה וכדלעיל.

12. שו"ת הרשב"א ח"ב סי' פ"ב. תוס' ב"ק דף ס"ט ע"א ד"ה כל הנלקט, ר"ש מע"ש פ"ה מ"א, מהרי"ט ח"מ סי' כ"ג, נתיבות המשפט סי' ס"א ס"ק ג' קצות החשן סי' ס"א ס"ק ב' נו"ב מהד"ק אבה"ע סי' צ"א, רע"א סי' קנ"ט, שאגא"א סי' צ"ג, ועי' מקורות נוספים באנציקלופדיה תלמודית ערך ברירה הערות 104–102.

13. חזו"א דמאי ט' י"ד.

14. עי' לקמן דעת הגרשז"א בנושא זה ועי' בשמירת שבת כהלכתה עמ' ק"י סוף הערה פ"ז שבכך נחלקו החזו"א והגרשז"א. לדעת החזו"א תנאי האמור לגבי הפרשת תרו"מ בע"ש הוא שרק אומרים את הנוסח ואמירה זו מתירה את השבות של איסור ההפרשה אך באמת הוא לא עשה כלום באמירתו. לפי הגרשז"א הכל כבר נעשה בעת אמירתו בע"ש אלא שהחלות היא בשבת ולפי דבריו מצאנו ומצאנו תקנה זו לשבת.

15. ע"ש בתוס' הסיבה לכך.

2. שיטת הגרש"ז אויערבך שליט"א: תנאי עדיף על ברירה

הגרשז"א[16] חולק על החזו"א. לדעתו, גם בתרו"מ, אם החלות היא לאחר הבירור נוקטים ש"יש ברירה" לכו"ע. הדברים מפורשים בדברי ה"נתיבות"[17]. הנתיבות אומר שאם אדם קורא שם לתרומה ומצוה לקטן לתרום, אין חסרון בכך שהקטן הוא שמבצע את ההפרשה בפועל, מפני שהתרומה ניטלת במחשבה[18]. הנתיבות מציין שדין זה אינו תלוי ב"ברירה" מפני שאין רצונו של המשלח שהתרומה תחול למפרע אלא לאחר הפרשת הקטן ובכה"ג "יש ברירה" לכו"ע כפי שמבואר בר"ש ובמהרי"ט[19].

לאור דברי הגרשז"א פסק הרב נויבירט בספרו "שמירת שבת כהלכתה"[20], שאם רוצים להפריש תרו"מ בשבת אפשר לומר את הנוסח בע"ש ולהתנות בפירוש שהחלות תהיה רק בשבת עצמה בעת ההפרשה.

פתרון זה יכול להיות מעשי לאדם הפרטי במינים של פירות וירקות שאם יפתח אותם הם עלולים להתקלקל כמו אבטיח וכדו', או כאשר יש יומיים של ראש השנה ולאחר מכן שבת, ואז אפשר יהיה להסתפק בע"ש באמירת הנוסח הרגיל, והחלות תהיה בשבת כאשר יפריש סמוך לאכילתו.

במפעלים לעיבוד מזון ובבתי אריזה הפתרון הזה של תנאי הוא קשה לביצוע. ההפרדה בין הפסולת והאוכל במפעלים או המיון בין סוגי הפירות בבתי אריזה נעשים בקצב מהיר ויש שם תנועה מתמדת. מחד גיסא בשעת אמירת הנוסח אי אפשר להגדיר בדיוק על מה יחול שם תרומה ומעשרות ומאידך גיסא אנו רוצים שהתרו"מ יחולו בדיוק בשעת ההפרדה בין הפסולת לבין האוכל. אם החלות תהיה לאחר ההפרדה שבין האוכל והפסולת אנו נכנסים לבעיה של "לא מן המוקף", כיון

16. מעדני ארץ על תרומות פ"ד ה"ב.
17. נתיבות חו"מ סי' קפ"ב ס"ק ב'.
18. בזה חלוקים הנתיבות והגרשז"א על החזו"א. לדעת הנתיבות העיקר הוא קריאת השם ותרו"מ ניטלת במחשבה והפרשה אפשר לעשותה ע"י קוף. לחזו"א קריאת השם אינה יכולה לעמוד בפני עצמה ללא ההפרשה ולכן אם אין בירור והפרדה בין המעשרות ושאר הפירות בשעת אמירת הנוסח ה"ז תלוי במח' אם יש או אין ברירה. הגרשז"א כמו הנתיבות, אלא שלדעתו צריך לחדש משהו בעת קריאת השם ולכן צריך לציין אז את הכמויות. וע' העי' 50 וצ"ע בכל זה.
19. כך נראה לכאורה מהתשובה של הרשב"א שמבאר את היסוד עליו אנו מדברים והוא כותב וז"ל: "דאין דין יש ואין ברירה, אלא במה שאנו צריכין לומר הוברר הדבר שמה שהוא עכשיו כבר היה או חל מעיקרא, שאילו לא נאמר הוברר הדבר אין לו קיום לפי שאנו צריכין לקיומו של דבר **כהיא דהלוקח יין מבין הכותיים שהוא מפריש לאחר ששתה**, ואי אין ברירה נמצא זה שותה טבלים למפרע". ובהמשך התשובה: "וכלל גדול וכו' **ומיחל ושותה שאם אין ברירה אי אפשר לו לשתות דהוה ליה טבל** וכו'". רואים א"כ מפורש בדבריו שההבחנה עליה הוא מדבר בתשובה בין מקרה שרצונו של אדם הוא שזה יחול למפרע לבין מקרה שהחלות היא לאחר הבירור שלכו"ע יש ברירה, **הבחנה זו נכונה גם לגבי הפרשת תרו"מ**, וכך נראה גם בדברי השאג"א.
20. שמירת שבת כהלכתה בהוצאה החדשה עמ' ק"י סעי' כ"ד.

שהפסולת מועברת לפחים או למקומות שמיועדים לכך, ואינה נשארת ליד האוכל שזה עתה מתחיל את תהליך עיבודו[21].

ג. דבר שעיקרו מדאורייתא – "אין ברירה"

כאמור לעיל הרמב"ם והרע"ב כתבו על המשנה (דמאי פ"ז מ"ד) שזו אינה להלכה מפני שהיא מתבססת על מ"ד שסובר "יש ברירה" ואנן קיי"ל ש"אין ברירה" **בדאורייתא**.

רע"א בתוספותיו שואל מדוע משנה זו אינה להלכה? מסקנת הגמ' בעירובין שבדרבנן "יש ברירה", והמשנה עוסקת במי שקנה יין ובכה"ג חיוב הפרשת תרו"מ הוא מדרבנן, כפי שפסק הרמב"ם (פ"ד מהל' מעשר ה"ב). וז"ל הרמב"ם שם:

> "וכן האוכל מפירות שדעתו להוליכם לשוק אחר שנגמרה מלאכתם אינו לוקה אלא מכת מרדות, כמו שביארנו: שאין הגומר למכור חייב במעשר אלא מדבריהם".

רע"א מתרץ שאף שהחיוב של לוקח בתרו"מ הוא מדרבנן – "אין ברירה", מפני שעיקר חיובו הוא דאורייתא. דבר שעיקרו מדאורייתא שרק בגלל פרט מסוים הוא נהיה דרבנן, אינו ככל סייג וגדר שעשו חכמים, אלא מחמירים בו כדין דאורייתא ו"אין ברירה".

עפ"י הבחנה זו רוצה רע"א לישב גם את תמיהת התוי"ט: מה מוסיפה משנה ה': "היו לו תאנים של טבל בתוך ביתו וכו'", על משנה ד': "הלוקח יין מבין הכותים". רע"א מתרץ שהתנא סובר שגם בדבר שעיקרו בדאורייתא אמרינן "יש ברירה". בשתי המשניות הוא מביא דוגמאות שונות לדינים דרבנן שעיקרם בדאורייתא.

21. הרב מניח הנחה שצריך שיהיה מוקף בשעת החלות אך עי' במעדני ארץ פ"ג הל' י"ז אות ג' שמביא את הר"ש בחלה ריש פ"ג ד"ה ובלבד, שמפריש מן העיסה ומתנה על שאר הקמח שיהיה חלה לאחר שיתגלגל אעפ"י שאז אינו מן המוקף, ועי' בפ"ד דטבול יום מ"ב ד"ה וקוראה לה שם ובראש"ש שם ועי' גם בר"ן קדושין כ"ו מדפי הרי"ף (באמצע העמ') שדי במוקף בשעת האמירה אף שאינו כן בשעת החלות. הגרשז"א מתקשה קצת בדבריהם שאם דין מוקף נלמד מהפס' "ממנו" והוא דאורייתא מדוע לא יצטרכו מוקף בשעת החלות.(ולסברת הראב"ד שבתרומה בעינן אומד או לסברת רש"י: שמא ישכח, לכאורה ברור שצריך שיהיה מוקף בשעת החלות ועי' בתחילת אות ג' שהגרשז"א דן במציאות הפוכה שמפריש לפני קריאת השם ואז כבר אינו מן המוקף ושם מבאר שלרש"י והראב"ד אינו מעכב עפ"י סברתם.) מסקנתו של הגרשז"א שאין בעיה של מוקף כאשר אומר שהחלות תהיה מחר אעפ"י שאז כבר אינו מוקף אך אם מתנה בפירוש שהחלות תהיה לאחר שיתרחקו יש להסתפק בכך ואעפ"י כן הוא נוטה להקל גם בכך לאור דברי הר"ש והרא"ש דלעיל. ועי' גם בחזו"א זרעים, ליקוטים סי' ד' ס"ק ה'. לאור דברים אלו המשגיח יכול לומר בבוקר שהתרומה והתרומת מעשר תהיה מהפסולת שתיווצר במשך היום בתחילת העיבוד. זאת בתנאי שכל הסחורה שמיועדת לעיבוד נמצאת במפעל בתחילת היום, או לחילופין המשגיח יאמר את הנוסח בכל פעם שמגיע סחורה למפעל. הערת עורך (י.פ.).

במשנה ד' מדובר על לוקח ולכן חיוב ההפרשה הוא מדרבנן ועיקרו מדאורייתא כי מדובר ביין, והרי הוא בכלל "דגן תירוש ויצהר". במשנה ה' עוסקים בתאנים שאינן "דגן תירוש ויצהר", ואעפ"כ דינן כעיקרן דאורייתא, כי מדובר בתאנים בתוך ביתו, שלא נקנו מאחרים.

ד. שיטת הרמב"ם בדבר שעיקרו מדאורייתא

הרמב"ם (פ"א מתרומות ה"כ) כותב וז"ל:

"שותפות הגוי חייבת בתרומות ומעשרות. כיצד? ישראל וגוי שלקחו שדה בשותפות, אפילו חלקו שדה בקמתה, ואין צריך לומר אם חלקו גדיש – הרי טבל וחולין מעורבין בכל קלח וקלח מחלקו של גוי אעפ"י שמירחם הגוי, וחיובם מדבריהם כמו שביארנו".

מדובר בשני שותפים: האחד ישראל והשני גוי, שחלקו ביניהם את התבואה. לדעת הרמב"ם אם השדה היתה ביד הגוי בשעת עונת המעשרות והמירוח נעשה על ידו לא גזרו חכמים משום בעלי כיסין[22] ולכן הפירות פטורים מתרו"מ. אם השדה היתה של ישראל בשעת עונת המעשרות אף שגוי מירח חייב בתרו"מ מדרבנן.

אם "יש ברירה" משמעות הדבר היא, שמה שנפל בחלקו של הגוי היה שלו גם בעת שהם היו שותפים. במילים אחרות: השדה היתה של הגוי כבר בשעת עונת המעשרות, ולכן הפירות פטורים מתרו"מ.

הרמב"ם פוסק במקרה דנן ש"אין ברירה", ומשמעות הדבר היא, שלפני החלוקה החלקים אינם מבוררים. **חלקים** מתוך הפירות שנמצאים ברשות הגוי היו של ישראל בשעת עונת המעשרות. ואף שהמירוח היה של הגוי, חלקים אלו חייבים בתרו"מ מדרבנן. לכן פוסק הרמב"ם שטבל וחולין מעורבים בכל קלח וקלח.

וזו לשון הרמב"ם:

"הרי טבל וחולין מעורבים בכל קלח וקלח מחלקו של גוי אעפ"י שמירחם הגוי **וחיובם מדבריהם** כמו שביארנו".

הרדב"ז[23] מקשה מדוע "אין ברירה"? הרי הרמב"ם פסק שבדרבנן "יש ברירה"[24]?

22. רמב"ם הל' תרומות פ"א הל"י – י"ד. ובענין גזירת בעלי כיסין עי' מנחות ס"ז ע"א ולדעת הרמב"ם חכמים חייבו בתרו"מ מדבריהם רק במקרה שפירות ישראל נמכרו לגוי **אחר עונת המעשרות**. אף שהגוי מירח חכמים גזרו משום בעלי כיסין: "שיש להם קרקעות הרבה וחסין על רוב מעשרות וימרחהו הגוי ומפקע ליה ממעשר" (רש"י שם), ועי' בהשגות הראב"ד על הרמב"ם שם שחולק, ואף שמכר לגוי לפני עונת המעשרות חייב מדרבנן.
23. שם.
24. רמב"ם הל' תרומות פ"א הל' כ"א, הל' עירובין פ"ח ה"ז, הל' שביתת יו"ט פ"ה ה"כ.

הרדב"ז מסביר שלדעת הרמב"ם כאשר עיקר חיובו מדאורייתא, אזי דינו כדאורייתא לענין "ברירה". הרמב"ם מדבר על דגן[25], שחיובו בתרו"מ מדאורייתא ולכן אעפ"י שישנו פרט מסויים, מירוח הגוי, שבגללו משתנה חיובו לדרבנן – "אין ברירה" כדין דאורייתא. כאשר עיקר חיובו מדרבנן – "יש ברירה", כמבואר ברמב"ם בהלכה שלאחר מכן, לגבי שדה שנמצאת בסוריא. וז"ל הרמב"ם:

"בד"א: בא"י שהמעשרות של תורה **ובשל תורה אין ברירה**, אבל אם לקחו (בשותפות) שדה בסוריה הואיל והמעשרות שם מדבריהם אפילו חלקו הגדיש – חלקו של עכו"ם פטור מכלום".

השו"ע (סי' של"א סעי' י"א) מצטט את דברי הרמב"ם הן בהקשר לשותפות הישראל והגוי בא"י והן לגבי שותפותם בסוריא. בסוף דבריו מוסיף השו"ע משפט שאינו מלשון הרמב"ם. וז"ל השו"ע:

"ונראה לי דהאידנא שאין חיוב תרומות ומעשרות בא"י אלא מדבריהם, גם בא"י חלקו של עובד כוכבים פטור מכלום".

לפי הסברו של הרדב"ז בדברי הרמב"ם, שבכל איסור דרבנן שעיקרו דאורייתא אנו פוסקים ש"אין ברירה", אזי השו"ע חלוק על הרמב"ם בנקודה זו.

השו"ע מיקל בדין ברירה בתרו"מ בזה"ז, אעפ"י שעיקר החיוב של תרו"מ הוא דאורייתא. ישנה סיבה צדדית שגורמת לחיוב המקורי של התורה ליהפך לדין דרבנן. הסיבה לכך היא שאין כל ישראל בארץ ישראל ובפסוק נאמר: "כי תבואו" – "ביאת כולכם", כפי שהיה בירושה ראשונה וכפי שיהיה בירושה שלישית[26].

מאידך, וכי יתכן שלאחר שהשו"ע מצטט את דברי הרמב"ם, הוא מוסיף הלכה בניגוד לדעתו?

1. שיטת רבינו חיים הלוי מבריסק

הרמב"ם והראב"ד נחלקו אם גוזרים גזירת "בעלי כיסין"[22] כשהקרקע היתה ביד עכו"ם בעת עונת המעשרות[27]. לדעת הראב"ד כיון שאנו פוסקים ש"אין קנין לעכו"ם", אין משמעות לכך שהקרקע היתה ביד הגוי בעת עונת המעשרות. מה שקובע הוא המירוח. אם המירוח היה ביד ישראל – חייב, ואם המירוח היה ביד העכו"ם – פטור מן התורה, ובמקרה זה חכמים גזרו משום בעלי כיסין[28].

הרמב"ם לעומתו סובר, שחכמים גזרו את גזירת בעלי כיסין במירוח עכו"ם, רק

25. שיטת הרמב"ם שחיוב תרו"מ מן התורה הוא גם בדגן תירוש ויצהר וגם בפירות האילן אך לא בירקות עי' רמב"ם הל' תרומות פ"ב ה"א ובהל' כ' ולעומתו דעת רש"י ותוס' שמדאורייתא חייבים רק בדגן תירוש ויצהר עי' רש"י ר"ה דף י"ב ע"ב ד"ה מנא הני מילי ותוס' שם ד"ה התבואה.
26. רמב"ם הל' תרומות פ"א הכ"ו ושו"ע סי' של"א סעי' ב'.
27. רמב"ם הל' תרומות פ"א הל' י"א והל' י"ג ובראב"ד שם.
28. מנחות ס"ז ע"א.

כאשר הקרקע היתה ביד ישראל בעת עונת המעשרות. אם הקרקע היתה אז ביד גוי, הפירות פטורים לגמרי מתרו"מ.

הגר"ח מבריסק[29] מסביר בדעת הרמב"ם, שלמ"ד "יש קנין" – קנין העכו"ם מתייחס לקרקע וממילא מפקיע את החיוב בתרו"מ מהפירות.

למ"ד "אין קנין" אמנם דין הקרקע אינו משתנה, אך הוא מודה שכל עוד הקרקע היא ביד העכו"ם **אין קדושה בפירות**, ולכן הם פטורים מתרו"מ.

לדעת הרמב"ם יש משמעות ביד מי היו הפירות בעת עונת המעשרות. אם הם היו ביד הגוי הפירות אינם חייבים בתרו"מ גם למ"ד "אין קנין". **עונת המעשרות זהו הכשר החיוב**, ולכן אם בעונת המעשרות הקרקע היתה ביד ישראל חכמים גזרו משום בעלי כיסין, שמירוח העכו"ם **לא יפטור**. אם הקרקע היתה בעת עונת המעשרות ביד העכו"ם ולא התחיל שום חיוב אין צורך בפטור המירוח, ולכן לא גזרו חכמים משום בעלי כיסין.

לפי מהלך מחשבה זה מסביר הגר"ח את דברי הרמב"ם בהקשר לדין הברירה בשותפות הישראל והגוי. כאמור, שאל הרדב"ז מדוע "אין ברירה"? הרי חלקו של הגוי מתחייב בתרו"מ רק מדרבנן משום בעלי כיסין!

לפי הבנה זו של גזירת בעלי כיסין הדיון אם יש או אין "ברירה" הוא שונה לגמרי. הדיון אינו מתיחס רק למסקנה הדינית אלא לשורש הפטור מגזירת בעלי כיסין. אם "יש ברירה" והקרקע היתה של הגוי מתחילת הגידול אזי הפטור הוא פטור דאורייתא ולכן הרמב"ם קובע שבכה"ג "אין ברירה"[30].

לפי הבנה זו הרמב"ם אינו סובר שבכל דבר שעיקרו דאורייתא "אין ברירה" אלא רק במקרה המיוחד של שותפות הישראל והגוי ששורש דיונו הוא בדאורייתא, **ולכן גם הרמב"ם יכול באופן עקרוני לסבור שבזה"ז אמרינן "יש ברירה" וכפי שפסק מרן בעל השו"ע.**

2. התיחסות הגר"א לפסק השו"ע

הגר"א בס"ק כ"ו כותב וז"ל:

"אע"ג דמדרבנן יש ברירה מ"מ כבר נתחייב קודם מירוח".

הגר"א בביאורו בא ליישב את תמיהת הרדב"ז על הרמב"ם. מדוע "אין ברירה" אעפ"י שאנו עוסקים בדין דרבנן.

הגרשז"א מסביר את דברי הגר"א. לדעתו, הגר"א קובע כלל בדיני ברירה. אנו אומרים "יש ברירה" רק אם יש משמעות דינית מיידית לבירור, אך אם הנפ"מ היא רק לעתיד – אמרינן "אין ברירה".

29. ר' חיים הלוי מבריסק הל' בכורים פ"ב הט"ו.

30. הגרשז"א שליט"א במעדני ארץ פ"א ה"כ מתרומות מקשה על תירוץ זה של ר"ח שישנם מקרים שאף שיסוד הדין הוא בדאורייתא אך הדיון המעשי הוא בדרבנן אמרינן "יש ברירה" ושלא כדברי ר"ח. (למשל במקרה שהיה ביטול בשישים.)

במקרה שלנו אין נפ"מ מיידית (עד המירוח) לבירור אם הקרקע היתה בשותפות הישראל והגוי או שהיתה מעולם של הגוי. כיון שאין קנין לעכו"ם יתכן שאף הפירות שנמצאים ביד העכו"ם חייבים בתרו"מ אם רוצים לאוכלם אכילת קבע. אם יתמרחו ע"י העכו"ם הרי שהפירות יהיו פטורים מתרו"מ, **אך בשעת החלוקה אין החלוקה גורמת היתר כלשהו בפירות**[31]. במקרה זה אין אומרים "יש ברירה" להתיר למפרע מה שכבר נאסר לפני המירוח.

3. הגרש"ז אויערבך שליט"א

במקרה שלנו, אם "אין ברירה" חלק הגוי הוא גם של הישראל וגוזרים משום בעלי כיסין מדרבנן. גזירה זו אינה ככל גזירות חכמים, אשר לגביהן אנו פוסקים "יש ברירה". מירוח עכו"ם אינו מחייב בתרו"מ מדרבנן אלא אינו פוטר מהחיוב.

הפירות הגיעו לעונת המעשרות כשהם היו גם ביד ישראל וממילא התחייבו. כשחכמים גזרו על דיגון עכו"ם משום בעלי כיסין משמעות הגזרה היא כאילו שהפירות נשארו בחיובם הקודם. הגזרה הזו היא כעין דאורייתא ולכן אמרינן "אין ברירה".

ה. שיטת הגר"א: תרו"מ ושביעית בזה"ז אינם כעיקרם דאורייתא

חשו"ע (סי' של"א סעי' ב') כותב וז"ל:

"בזה"ז, אפי' במקום שהחזיקו בו עולי בבל, ואפי' בימי עזרא, אין חיוב תרומות ומעשרות מן התורה אלא מדבריהם, מפני שנאמר "כי תבואו", משמע ביאת כולכם ולא ביאת מקצתן כמו שהיתה בימי עזרא".

והרמ"א מוסיף וז"ל:

וי"ח וסבירא להו דחייבין עכשיו בא"י בתרו"מ מדאורייתא, אך לא נהגו כן".

הגר"א בביאורו (ס"ק ו') מתייחס לדברי השו"ע שבזה"ז חיוב תרו"מ הוא מדרבנן והוא מביא את דברי בעל ספר התרומה[32] הסובר שזהן קדושה ראשונה וזהן קדושה

31. נראה לע"ד שהסברה לכך היא שהברירה אינה בירור המציאות! כי מדוע נאמר שכיון שחלקו את השדות מתברר למפרע חלקו של כל אחד בעודם שותפים? אומרים "מתברר למפרע" בהתייחסות למציאות דינית וזאת בתנאי שיש משמעות דינית לבירור הזה. ע"כ אומר הגר"א שכיון שקיי"ל שאין קנין לעכו"ם הפירות חייבים בתרו"מ גם בעודם ביד העכו"ם ובירור חלקו של הגוי אינו גורם שום היתר בשעת החלוקה. המשמעות היא רק לעתיד שאם הגוי יעשה את המירוח יפטרו הפירות מתרו"מ. בכה"ג אומר הגר"א לא אמרינן יש ברירה.

32. עי' חזו"א סי' ד' כ"ג שפוסק בניגוד לס' התרומה והגר"א והגרצ"פ פרנק חולק על החזו"א עי' בכר"צ הלכות פסוקות בגאון צבי עמ' י"א.

שניה בטלו, ולכן חיוב תרו"מ הוא מדרבנן. לגבי תוקף קדושה שניה[33] הגר"א אינו מקבל את דברי בעל ספר התרומה, ואעפ"י כן הוא מודה שחיוב תרו"מ בזה"ז הוא מדרבנן, עפ"י דברי הרמב"ם שחיוב תרו"מ תלוי ב"ביאת כולכם"[34].

בסוף דבריו הגר"א מביא שוב את דברי בעל ספר התרומה וכותב:

"ועוד כתב, דבזה"ז יש קנין לעכו"ם בא"י, כיון שהוא מדרבנן וכמו שכתבתי שם (לקמן בס"ק כ"ח), **וכן בשביעית בזה"ז** וכו'".

הגר"א אומר כאן דבר חשוב מאד שנוגע בעיקר לדין שביעית אך הדברים נוגעים גם לתרו"מ. הגר"א מחדש שגם בא"י דין שביעית ותרו"מ הוא מדרבנן, ואין אנו אומרים שכיון שעיקרם דאורייתא הרי שעלינו להתייחס אליהם כאל דינים דאורייתא. ההשלכה של התייחסות זו היא שבזה"ז יש קנין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ כמו שיש להם קנין בסוריא, מפני שהמצוות התלויות בארץ כיום הן רק מדרבנן[35].

זהו הבסיס ושאלת המפתח לגבי היתר המכירה בשמיטה! אם אנו מתייחסים לחיוב תרו"מ ושביעית כעיקרם דאורייתא ממילא גם בזה"ז "אין ברירה" ו"אין קנין לעכו"ם". אך אם אנו מתייחסים לדינים אלו כאל חיובים דרבנן אזי פוסקים ש"יש ברירה" וש"יש קנין", וכך מכריע הגר"א.

דברים ברורים עוד יותר, כותב הגר"א, בהקשר לדין ברירה בזה"ז. על דברי השו"ע בסוף סעי' י"א: האידנא שאין חיוב תרו"מ בא"י אלא מדבריהם, חלקו של עכו"ם פטור, הגר"א כותב (ס"ק כ"ח) בזו הלשון:

"ונ"ל וכו': ונראה דה"ה לענין קנין עובד כוכבים בזה"ז דרבנן יש קנין בא"י כמו בסוריא ועי' רש"י בגיטין שם ד"ה בסוריא וכו' (וע"ל סוף ס"ק ו') וז"ש בס"ב בהגה וי"ח וכו' אך לא נהגו כן".

מקור הדין הוא בגמ' בגיטין (מ"ז ע"ב). הגמ' שם אומרת שבא"י אין קנין לגוי להפקיע מקדושת הארץ אבל בסוריא "יש קנין", וכמ"ד כיבוש יחיד לאו שמיה כיבוש. הגר"א מציין את דברי רש"י המסביר **שהסיבה** להבדל בין דין א"י לדין סוריא הוא מפני שבסוריא החיוב במצוות התלויות בארץ הוא רק מדרבנן. וז"ל רש"י:

"בסוריא: **דמעשר דידיה דרבנן** ושם יש קנין ביד עכו"ם להפקיע":

הגר"א למד א"כ מהשו"ע התיחסות עקרונית לרוב ההלכות התלויות בארץ בזה"ז. כפי שהשו"ע אומר שבזה"ז "יש ברירה" כיון שחיוב תרו"מ הוא רק דרבנן,

33. ישנה מחלוקת לגבי קדושה שניה האם בטלה בעת שגלו ישראל עי' ערכין ל"ב ע"א ורמב"ם הל' תרומות פ"א ה"ה.
34. רמב"ם הל' תרומות פ"א הל' כ"ו.
35. למעט ערלה וכלאיים. ערלה נהגה אף קודם שבאו ישראל לא"י ולכן קנין עכו"ם אינו מעלה ואינו מוריד, ועי' ספר התורה והארץ א' עמ' 21 הערה 20.בדרבנן אמרינן יש קנין: עי' גיטין מ"ז ע"ב.

כך הדין גם לגבי ההלכה של "יש קנין" כשהמשמעות העיקרית לכך היא לגבי דין שביעית בזה"ז. וכהוכחה לכך מביא הגר"א את דברי רש"י בד"ה "בסוריא" ואת דברי הרמ"א שנהגו כדעה שתרו"מ דרבנן[36].

נמצאנו למדים מדברי הגר"א שאין אנו מתייחסים לדין תרו"מ בזה"ז כדבר שעיקרו מדאורייתא אלא כחיוב דרבנן. לדעתו הסיבה שהרמב"ם החמיר בדין ברירה לגבי שותפות הישראל והגוי אינה מפני שעיקר דין תרו"מ דאורייתא אלא בגלל סיבה אחרת כאמור לעיל, ולכן אין הכרח לומר שהשו"ע חלוק על הרמב"ם בדין ברירה בזה"ז.

החזו"א לעומתו מתייחס באופן עקבי הן לשביעית[37] והן לתרו"מ[38] כחיובים שעיקרם מדאורייתא וכפי שיתבאר לקמן.

ו. שיטת ה"חזון איש"

1. שלש תקנות החזו"א בערב שבת

החזו"א (דמאי ט' י"ג) מונה שלש תקנות להפרשת תרו"מ בשבת כאשר אין לאדם פנאי לעשר בע"ש, והוא מונה את היתרונות ואת החסרונות של כל תקנה.

תקנה א':

תקנה זו מותרת בדמאי אף בין השמשות ובטבל ודאי רק מבעוד יום. התקנה היא לקבוע את מקום התרומה בצד הצפוני, את מקום המעשר בצד הדרומי ויחד עם ציון המקום לקרא שם לכל מעשר.

החסרון של תקנה זו הוא שקשה מאד לייחד מקום כשלא מתלווה לכך הפרשה מיידית וממילא ישנו חשש לעירוב של תרומה וחולין.

36. הגרשז"א אינו מבאר כך את דברי הגר"א בס"ק כ"ח אלא לפי הסברו בביאור הגר"א בס"ק כ"ו. הגר"א בס"ק כ"ח אומר: "ונראה דה"ה לענין קנין עכו"ם בזה"ז דרבנן יש קנין בא"י כמו בסוריא וכו'". אין כוונת הגר"א לחדש דין צדדי של קנין עכו"ם בזה"ז וכדעת בעל ספר התרומה, אלא דבריו מוסבים לדין השו"ע בענין שותפות הישראל והגוי. בזה"ז אומר הגר"א כיון שיש קנין לעכו"ם ממילא יש ברירה בשותפות הישראל והגוי מפני שאז בשעת החלוקה מתברר פטור הגוי. ולע"ד דברי הגרשז"א צ"ע כי נראה מדברי הגר"א שדין יש קנין אינו סיבה לדין השו"ע של זה"ז בברירה, אלא ההתיחסות ליש קנין נלמדת מהתיחסות השו"ע לדין ברירה. לכן מביא הגר"א את דברי רש"י והרמ"א. וקשורים דברי הגר"א בס"ק כ"ח לדברי הגר"א בס"ק ו', שם הוא מביא את דברי ספר התרומה.

37. עי' חזו"א שביעית כ"ב א' לגבי ספק הירושלמי בבית ופסקו של פאת השלחן שהחזו"א כותב שם בד"ה ועיקר, שכיון שעיקר דין שביעית דאורייתא הוה ליה כדאורייתא ולא כדרבנן ודיון בדבריו ראה בספר עטה אור סי ג'. ובהקשר לשיטת החזו"א בנושא קנין לנכרי בזה"ז עי' חזו"א שביעית כ' ז'.

38. עי' בחזו"א דמאי ט' כ"א, שמביא את ביאור הגר"א מאו"ח סי' תי"ג ס"ק א' שמציין את דברי המהרש"ל שכל שעיקרו מדאורייתא אין בו ברירה ואף במעשר ירק.

תקנה ב׳:

הפרשה ע״י ״ברירה״ דהיינו שיאמר בע״ש: מה שאני עתיד להפריש במוצ״ש יהיה תרומה למפרע. תקנה זו מותרת לדעת החזו״א רק בדמאי ולקמן נרחיב עליה את הדבור.

תקנה ג׳:

תקנה זו נקראת ״תנאי המתיר״. למעשה מי שמשתמש בתקנה זו ואומר את נוסח ההפרשה בע״ש: ״מה שאני עתיד להפריש בשבת״ בשעה זו עדיין לא עשה כלום. הוא מסתמך על ההפרשה שתהיה בשבת עצמה וכל תפקידו של הנוסח דלעיל הוא רק להתיר את השבות של איסור ההפרשה בשבת.

החזו״א כותב שהתקנה השניה, המסתמכת על דין ברירה מותרת רק בדמאי. וז״ל החזו״א:

> ״וזה לא מהני לדידן רק בדמאי, וכן בודאי, בפירות אילן חוץ מגפן וזית, ובירק, או בלקוח אחר מירוח[39] שמירח ע״מ למכור[40]: דכל זה חיובן מדרבנן, אבל מדין זמן הזה דרבנן צ״ע״.

החזו״א סובר שתקנה זו המבוססת על דין ברירה אינה מועילה בטבל ודאי, מפני שקיי״ל שבדאורייתא ״אין ברירה״. אעפ״כ הוא אומר שבחיוב דרבנן גמור ניתן לסמוך על ברירה. הדוגמאות לכך הן: א. ירק. ב. לקח אחרי המירוח. ג. כאשר כל הגידול נעשה עבור הצרכנים. דבריו אלו של החזו״א המיקל בלקוח, יש להם כמובן השלכה מעשית מאד, מפני שבימינו כל החקלאות בארץ היא לשם שיווק. לפי זה מי ששכח להפריש ירק או פרי בע״ש יכול להפריש ע״י ״ברירה״ וכפי שהתבאר בתקנה ב׳.

החזו״א מוסיף: ״מדין זה״ז דרבנן – צ״ע״. כאמור לעיל שיטתו העקבית של החזו״א היא שאין להחשיב את דין התרומה בזמן הזה לדין דרבנן לגבי דין ברירה או קנין נכרי, זאת משום שעיקרם דאורייתא. לעומת זאת דין לקוח ודין ירק אינו נחשב לענייננו כעיקרו דאורייתא, ולכן מסתבר להקל בהם בדין ברירה. יתכן גם שהחזו״א רצה להקל בהם בצירוף לעובדה שתרו״מ בזה״ז מדרבנן. בכה״ג אומר החזו״א, כאשר יש תרי דרבנן ברור שאין כאן מצב של עיקרו דאורייתא.

אולם יתכן שהחזו״א מתכוון להחמיר ש״אין ברירה״ גם בירק ולקוח כפי שמשתמע מדבריו במקום אחר.

למעשה החזו״א[41] פוסק כדברי המהרש״ל, ש״אין ברירה״ גם בדרבנן כאשר

39. לדעת ר״ת פטור לקוח הוא דוקא כאשר היה מירוח אצל המוכר בכה״ג הקונה פטור עי׳ תוס׳ ב״מ פ״ח ע״א ד״ה תבואת זרעך, תוס׳ מנחות ל״א ע״א ד״ה קסבר, תוס׳ בכורות י״א ע״ב ד״ה מעשרן.
40. עפ״י הרמב״ם פטור לקוח הוא כאשר המירוח הוא ע״מ למכור עי׳ רמב״ם הל׳ מעשר פ״ב הל׳ א׳, ב׳.

עיקרו מדאורייתא. דבריו אלו של המהרש"ל אמורים הן בהקשר לדין זה"ז והן לדין לקוח ודין ירק בתרו"מ. סברת המהרש"ל היא שאין אנו פוסקים בדרבנן "יש ברירה" מפני שאנו מסופקים כמי ההלכה בדין ברירה, אלא שבדרבנן הקלו. לכן בכל הלכה שעיקרה מדאורייתא לא הקלו.

המהרש"ל מביא שכך היא גם דעת התוס' (עירובין ל"ז ע"ב ד"ה מאן). הגמ' שם מנסה לברר מיהו התנא שסובר שאף בדרבנן "אין ברירה", והגמ' אינה מוצאת תנא כזה.

שואלים התוס': ר' יוסי בברייתא סובר, שחבר שקנה עבור עם הארץ אגודה של ירק או גלוסקא צריך לעשר, מפני שאין חבר מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן. ר' יוסי א"כ סובר שאין ברירה אף בדרבנן?! מתרצים התוס':

"**ושמא** כיון דעיקר מעשר מן התורה חשיב ליה כדאורייתא וכו'".

מכאן מוכיחים המהרש"ל והחזו"א שגם מעשר ירק נחשב כעיקרו דאורייתא ולא אמרינן בו ברירה[42].

החזו"א מוכיח מכמה מקומות שגם דעתו של הרמב"ם היא כדעת המהרש"ל להחמיר בדין דרבנן שעיקרו מדאורייתא:

א. הרמב"ם אינו מביא להלכה את המשנה מדמאי "הלוקח יין מבין הכותים אומר שני לוגין שאני עתיד להפריש וכו'", וזאת משום שקיי"ל שבדאורייתא "אין ברירה". אילו היה הרמב"ם סובר שבזה"ז או בלקוח או בירק חיוב תרומה הוא מדרבנן יכול היה להביא משנה זו להלכה במקרים אלו.

ב. הרמב"ם פוסק בשותפות ישראל וגוי, שבא"י טבל וחולין מעורבים זב"ז ובסוריא – פטור. אילו היה סובר הרמב"ם כדעת השו"ע שיש להקל בזה"ז הרי שהוא היה מציין שבכה"ג דין א"י כדין סוריא! יותר מכך אומר החזו"א, עצם העובדה שהרמב"ם החמיר אף במקרה זה של שותפות אף כשמירח עכו"ם, סימן הוא, שהוא פוסק שכל דין שעיקרו מדאורייתא דינו כדאורייתא ו"אין בו ברירה", וכפי שהוכיח הרדב"ז. אך יש לדחות ראיות אלו, משום שהרמב"ם מביא רק הלכות הנמצאות בש"ס ולא הלכות מחודשות[43].

41. החזו"א פוסק להחמיר בברירה בתרו"מ בזה"ז, בלקוח ובירק עי' דמאי ט' י"ב ד"ה ומדברי, ט' כ"א, ט"ז י', ט"ז י"ב ד"ה ומש"כ, ט"ז י"ז ד"ה יו"ד סי' צ"ט.

42. עי' בפירוש רש"י שאומר שמדובר בדמאי ולדעתו פשיטא שאינו עיקרו מדאורייתא וע"ע תוס' עירובין ל"ב ע"א ד"ה תאנים.

43. ישנן כנראה שתי שיטות עקרוניות בהבנת פסיקתו של הרמב"ם. ישנם מפרשים הטוענים שהרמב"ם הוא פוסק לכל דבר וממילא מן הדין שיביא (או לפחות לא יסתור) הלכות והשלכות מעשיות מהנלמד בגמ', בתוספתא וכדו'. אם הרמב"ם לא הביאם סימן הוא שהוא אינו סובר כן, וזוהי כנראה שיטתו העקבית של החזו"א. ישנם מפרשים הטוענים שהרמב"ם צמוד למקורות שמהם הוא שואב את הלכותיו ואין דרכו להביא השלכות מעשיות שאין להם מקור במקורות הראשוניים. ועי' אגרות הרמב"ם ח"ב הוצאת הרב שילת עמ' תמ"ג באגרת לר' פנחס הדיין, בה הרמב"ם מבאר דרכו במשנה תורה ועי' בקונטרס האדר"ת "תשובה מיראה" ("ויראה לי" שבדברי הרמב"ם) באלו מקרים הרמב"ם אומר דין ללא מקור. לפי גישה זו, מובן שאין הוכחה מכך שהרמב"ם לא הביא את דברי התנא שסובר יש ברירה והשליכם לזה"ז או ללקוח וכך הוא גם לגבי שותפות הישראל והגוי בזה"ז.

ז. שיטת הגרש"ז אויערבך שליט"א

הגרשז"א עוסק בנושא הברירה בתרו"מ בכמה מקומות בספרו "מעדני ארץ". אמנם המעיין שם יראה שישנם הבדלים בין מסקנותיו ב"מעדני ארץ" על שביעית בקונטרס "לאפרושי מאיסורא"[44] לבין מסקנותיו ב"מעדני ארץ" על תרומות[45]. למעשה נראה שאפשר לסמוך על גישתו המקילה שבספרו על תרומות שהרי היא משנתו האחרונה.

הגרשז"א כותב בקונטרס "לאפרושי מאיסורא" שאף שקיי"ל שבדרבנן "יש ברירה" זהו רק בדיעבד אך לכתחילה אין לסמוך על כך[46].

הוא מביא שם את דברי ה"ישועות מלכו"[47] שמגביל את דין השו"ע וקולתו בזה"ז למקרה של מירוח גוי, מפני שבמקרה זה יש תרי דרבנן ונחשב כאין לו עיקר מן התורה. ראייתו של ה"ישועות מלכו" היא מדברי הרא"ש הדן בשותפות ישראל ונכרי בעיסה. הדין הוא, שאם יש בחלק של העיסה ששייך לישראל כשיעור – חייב בחלה. הרא"ש מוסיף שם שמותר להפריש מיניה וביה מפני ש"יש בילה" בדבר לח. שואל על כך ה"ישועות מלכו": מדוע נזקקים אנו לסברת "יש בילה", ולא נאמר "יש ברירה" בזה"ז כדברי השו"ע? אלא ע"כ סברת "בזה"ז" כשלעצמה אינה מספיקה כדי להגדיר חיוב חלה מדרבנן משום שעיקרו בדאורייתא ורק בצירוף דין דרבנן נוסף נחשב הדבר לעיקרו מדרבנן.

הגרשז"א מסיק בקונטרסו הנ"ל שלמעשה אין לסמוך על "ברירה" אבל בלוקח מן השוק, שיתכן שהפירות מתוקנים, יש לסמוך על דברי השו"ע שבזה"ז "יש ברירה" בדמאי. בנוסף לכך אם המירוח היה ע"מ למכור[40] או שהפירות הם ביד הלוקח[39] בכה"ג הוא תרי דרבנן ולכו"ע "יש ברירה", מפני שנחשב כאין לו עיקר מן התורה.

בספרו "מעדני ארץ" על תרומות, הגרשז"א דוחה את ראיות ה"ישועות מלכו". הקולא בזמן הזה מבוססת על כך שבכה"ג הוא דין דרבנן ואומרים "יש ברירה" להקל, אך מהיכי תיתי לומר זאת גם להחמיר[48]? מסקנתו שם שיש לסמוך על פסקו של השו"ע ש"יש ברירה" בזה"ז[49] משום שגם בדין דרבנן שיש לו עיקר מן התורה פוסקים ש"יש ברירה"[50].

44. מעדני ארץ על שביעית קונטרס לאפרושי מאיסורא סי' ו'.
45. מעדני ארץ על תרומות פ"א ה"כ.
46. עפ"י המשנ"ח דף פ"ג ע"א, והדברי שמואל בשער ז' מסופק בכך.
47. ישועות מלכו קריית ארבע, הל' תרומות פ"א ה"כ.
48. ברור שהשוני בין הבנת הישועות מלכו לבין הגרשז"א טמון בשאלה מדוע אמרינן יש ברירה בדרבנן האם זהו מחמת קולת דין דרבנן או מחמת שבספק (מחלוקת אם יש או אין ברירה) דרבנן לקולא, וראה הערה 10.
49. עי' בקונטרס הנ"ל שהגרשז"א מביא מקורות רבים המסכימים עם פסקו של השו"ע והמתנגדים לדבריו.
50. עי' לעיל שלשה תירוצים המישבים את דברי השו"ע עם דברי הרמב"ם. מסקנת הגרשז"א בקונטרס הנ"ל היא שאי אפשר לסמוך על ברירה כאשר אין ציון ברור של הכמויות בעת שהוא

ח. האם דבר שעיקרו מדאורייתא נחשב כדאורייתא לכל ההלכות

ישנם פוסקים שמביאים הוכחות שונות לסברא הזו שאנו מתייחסים לדין דרבנן שעיקרו מדאורייתא כאל דין דאורייתא. נביא לכך שתי דוגמאות:

א. ההלכה היא שיש לשרוף את החלה אך בחלת חו"ל הקלו לתת אותה לכהן קטן. הפוסקים דנים האם אפשר להקל גם בחלת א"י בזה"ז, ומכריעים שאסור לעשות כן מפני שחיוב חלה עיקרו מדאורייתא[51].

ב. הרשב"א מבחין בין הגעלת כלי חרס שבלע בישולי עכו"ם לבין כלי כזה שבלע דם שנמלח. בישולי עכו"ם, איסורם מדרבנן ולכן אפשר להקל בהגעלת הכלי שלש פעמים. בדם שנמלח, אמנם איסורו ג"כ מדרבנן אך עיקרו מדאורייתא ולכן יש להחמיר ולשבור את הכלי. הרשב"א מביא הוכחה מהירושלמי שתרומה בזמן הזה דינה כדין בישולי עכו"ם, כלומר שאין לה עיקר מהתורה[52].

יש לכך נפ"מ גדולה בימינו לגבי לקיחת כלים מאדם שחשוד על אכילת טבל. אפשר לסמוך על נט"פ או להגעיל גם כלים שאינם בני הגעלה כמו חרס וכדו', בהסתמך על כך שתרומה בזמן הזה דרבנן ודינה כדין בישולי עכו"ם שאין עיקרם מדאורייתא[53].

כאמור, הפוסקים מביאים הוכחות שונות לכך שאנו מחמירים בדינים דרבנן שעיקרם מדאורייתא אך אין להסיק מכאן מסקנות לגבי דין "ברירה" בזה"ז, מפני שיש להתייחס לכל מקרה לגופו. אם החמרנו בדין חלת א"י בזה"ז עדיין אין זאת אומרת בהכרח שנחמיר לגבי הגעלת כלי חרס שבלע דם שנמלח או לגבי דין ברירה בתרו"מ בזה"ז[54].

אומר את הנוסח. המיקום או האחוזים אינם מספיקים אלא צריך לציין בנוסח את הכמויות שמיועדות לתרומה, למעשר וכו'. סברתו היא שכאשר מפרישים בדרך ברירה, חייב שיהיה חידוש באמירת הנוסח וזה רק אם הוא מציין כמויות. ראייתו היא מהתוס' קידושין כ"ו ע"ב ד"ה מעשה במעשה דרבן גמליאל והזקנים.

51. ש"ך יו"ד סי' שכ"ג ס"ק א' ובחדושי רע"א שם, שו"ע ורמ"א סי' שכ"ב סעי' ה'.

52. תורת הבית בית רביעי שער רביעי עמ' ל"ז ועי' תורת הבית בית רביעי שער שלישי עמ' ל"ב ובתורת הבית הקצר.

53. לכאורה לפי סברא זו אפשר להגעיל כלים שבושלה בהם תרומה אך לא כשבושל בהם טבל מפני שאין ביטול בטבל כי הוא דבר שיש לו מתירין עי' רמב"ם הל' מאכלות אסורות פט"ו ה"ו, ובגמ' ע"ז ל"ג ע"ב מבואר שאין ביטול מפני שכהיתרו כך איסורו. ועי' במנחת שלמה עמ' שט"ו סי' ח' שבאיסור טבל לא גוזרים אינו בן יומו אטו בן יומו מפני שאיסור טבל נובע מחובת ההפרשה, ובכה"ג שאינו ראוי למאכל אדם (נט"פ) אין חובה להפריש וממילא אין חובה להגעיל כלים אלו. הערת עורך (י.פ.).

54.

ט. סיכום: הפרשה בדרך "ברירה" עדיפה על הפרשה "שלא מן המוקף"

כפי שפתחנו בתחילת המאמר, הבעיה העומדת בפנינו היא לבחור את דרך ההפרשה הטובה ביותר למיגזר הצבורי. ברור, שאם אפשר להפריש בלא להקל ב"ברירה" או בשלא "מן המוקף" בודאי שכדאי לעשות כן.

ישנה נקודה נוספת שכדאי להדגישה כאשר עוסקים בהנחיות להפרשת תרו"מ למגזרים צבוריים.

ה"חזון איש"[55] מסביר, שלשיטת רש"י ההגדרה של מוקף היא שהאדם שמפריש צריך להיות ליד הפירות בשעת ההפרשה. הגדרה זו נובעת מהסברה שרש"י כותב על דין מוקף. לדעתו הסיבה שחייבו חכמים לתרום "מן המוקף" היא שאנו חוששים שהפירות הלכו לאיבוד. אך להלכה אנו סוברים שהחיוב לתרום "מן המוקף" הוא מדאורייתא כשיטת התוס' ונלמד מן הפסוק "ממנו". לדעתם ההגדרה של "מוקף" היא **שהפרי או הפסולת שאותם אני מפריש** יהיו סמוכים לשאר הפירות.

לפי הגדרה זו של החזו"א המשגיח אינו צריך להיות במפעל כל היום. במפעלים בהם אחוז הפסולת הוא גדול ואין חשש שתחסר מהכמות הנדרשת לשם הפרשת תרו"מ, הוא יכול לומר את נוסח ההפרשה שם גם כשאינו נמצא במפעל.

להלן נביא שתי הצעות להפרשת תרו"מ במיגזר הצבורי במצב של לכתחילה:

א. שמעתי מהרב רויטמן שליט"א, דיין בבד"צ של חסידי בעלז, לקחת פרי אחד לשם הפרשת התרומה הגדולה ולעשות כן כשהוא "מן המוקף". לצורך הפרשת התרומה מספיקה כמות כלשהיא וחיוב מוקף בתרומה הוא מהתורה. לעומת זאת, בתרומת מעשר יש להפריש כמות גדולה, אך דין מוקף לדעת הרמב"ם אינו נוהג כלל ולדעת ראשונים אחרים חיובו מדרבנן[56]. ההצעה היא א"כ שהמשגיח יפריש את התרו"ג בתחילת היום בכמות כלשהי באופן שיהיה "מן המוקף". את התרומת מעשר הוא יפריש בסוף היום "שלא מן המוקף".

ב. ההצעה השניה מתבססת על הפרשה **כפולה** בתחילת היום: גם בדרך "תנאי" וגם בדרך "ברירה". בדרך "תנאי" (החלות לאחר הבירור) על הפסולת שתישאר בסוף

54. והחזו"א דמאי ט' כ"א כתב את אותה סברה אך הסיק מסקנה הפוכה. הוא הקשה מהגמ' גיטין דף ס"ה ע"ב שם רואים שזה"ז נחשב כאין לו עיקר מן התורה ולכך הוא אומר: "אין כל הנושאים שוין והכא לענין ברירה מחמירינן טפי".

55. חזו"א דמאי ט' י"ג ד"ה יחוד.

56. לגבי דין מוקף בתרומת מעשר הרמב"ם סובר שאין חיוב של מוקף בתרומת מעשר עפ"י הגמ' גיטין ל' ע"ב וכי נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף שמדובר בחברים דוקא וכך פסק בפ"ג ה"כ וכן פסק השו"ע בסי' של"א סעי' ע"א וברמ"א סעי' כ"ד, ובביאור הגר"א בס"ק ס"ח ובס"ק קי"ח ודעת הראב"ד על הרמב"ם שם שדין מוקף בתרומת מעשר הוא רק בלוי, ועי' תוס' גיטין ל' ע"ב שהוא דרבנן בכל ישראל. וראה להלן מאמרו של הרב יואל פרידמן דין מוקף בזה"ז בפ"ג.

היום ואעפ"י שאינה "מן המוקף", ובדרך "ברירה" על הפסולת לפני שהופרשה (כשיתברר לבסוף מהי, והפרשה זו היא "מן המוקף"). לפי הצעה זו ההפרשה תועיל ממנ"פ בדרך המובחרת, ולכן כך יש לנהוג לכתחילה. דוגמא לנוסח משולב ראה להלן בנספח למאמר.

אם עומדות בפנינו שתי אפשרויות: אם להסתמך על המקילים ב"ברירה" או להפריש ש"לא מן המוקף" שבדיעבד תרומתו תרומה, מסקנתנו היא להעדיף את ההפרשה בדרך "ברירה", וזאת מכמה סיבות:

א. יש לסמוך על דעת השו"ע שבזה"ז "אין ברירה" וכך פסקו הגר"א, פאה"ש, הגרצ"פ פראנק, הגרח"ז גרוסברג והגרשז"א. אמנם היה מקום לומר שאין הרמב"ם סובר כן מפני שתרו"מ נחשב כעיקרו מדאורייתא גם בזה"ז, אך ראינו שהאחרונים יישבו סתירה זו שבין הרמב"ם לבין מרן בעל השו"ע.

ב. התוס' בפסחים (ל' ע"א) אומרים שמצב של תרי דרבנן[57] לא נחשב כעיקרו מדאורייתא, לכן במציאות עליה אנו מדברים, לרוב יש אף יותר מתרי דרבנן, לפי הפירוט הבא:

1. תרו"מ בזה"ז מדרבנן.
2. החקלאות המודרנית מייעדת את הגידולים לצרכן וממילא חיובה בתרו"מ הוא מדרבנן מדין "לקוח".
3. כשמדובר בתוצרת שאינה "דגן, תירוש ויצהר" כגון פירות האילן או ירקות.
4. לפעמים התוצרת מגיע משטחים שלא נכבשו ע"י עולי בבל ולכו"ע חיובם מדרבנן מפני שקדושה ראשונה לא קידשה לעתיד לבוא.

ג. לעומת הקולות שבדין "ברירה" דין "מוקף" הוא מדאורייתא[58] לכן, אעפ"י שתרומתו תרומה אסור לעשות כן לכתחילה[59].

בנוסף לכך, ישנם הרבה מאד מקרים שההפרשה בסוף היום, כשהפסולת אינה סמוכה לפירות, אינה מעשית. לפעמים התוצרת כבר נמכרה ונאכלה ע"י הצרכן ולפעמים הפסולת כבר הושמדה.

57. עי' משפט כהן עמ' ע"ה טור שמאל שאינו מבחין בין חד לתרי דרבנן.
58. עי' במשנה למלך הל' תרומות פ"ג הי"ז שדן האם גם בתרו"מ דרבנן בעינן מוקף.
59. וראה להלן מכתבו של מרן הגר"ש ישראלי שליט"א בענין מוקף בזה"ז, ושם פסק שבשעת הדחק אפשר להפריש "שלא מן המוקף" על סמך דעת הש"ך שאין דין מוקף בזה"ז. לעומת זאת, הוא אמר לנו בע"פ שאין להקל בברירה. לכן לדעתו יש להפריש (כשהדבר אפשרי) בסוף היום "שלא מן המוקף". הערת עורך (י.פ.)

נספח

הצעה לנוסח משולב: "תנאי ו"ברירה"

הפרשת תרו"מ במערך מיון תפו"א, שער הנגב

תפוח האדמה העליון ביותר בערימת הפסולת, הראוי למאכל אדם, מכל סוג חיוב על סוגו, **שתישאר בסוף עבודת היצור היום** במפעל מערך מיון תפוחי האדמה בשער הנגב – יהיה **תרומה גדולה** על כל הטבל הנמצא במפעל, וכן זה שיצא מהמפעל, מכל סוג חיוב על סוגו.

ואם יש ברירה[60] – תחול התרומה על כל התוצרת הנ"ל למפרע מהרגע הראשון שתוכל לחול על כל משלוח של תפוחי אדמה המגיע למפעל, בכל פעם מחדש.

שאר הפסולת הראויה למאכל – תהיה התחלת **מעשר ראשון** על כל הטבל הטבול למעשר ראשון, מכל סוג חיוב על סוגו, כאמור.

ומה שחסר עוד עד כדי עשירית מכל הטבל הנ"ל, מכל סוג חיוב על סוגו, בצפון אותו טבל , בצירוף הפסולת הנ"ל, יהיה מעשר ראשון.

ואם יש ברירה, יחול המעשר למפרע מהרגע הראשון שיוכל לחול על כל משלוח של תפוחי אדמה המגיע למפעל, בכל פעם מחדש.

עשירית מהמעשר הראשון הנ"ל – תהיה **תרומת מעשר** בדרום הפסולת הנ"ל, כאמור.

ואם יש ברירה תחול תרומת המעשר למפרע מהרגע הראשון שתוכל לחול, על כל משלוח של תפוחי אדמה המגיע למפעל, בכל פעם מחדש.

בשנת מעשר שני יאמר:

עשירית מהטבל הטבול למעשר שני שבמפעל, מכל סוג חיוב על סוגו, תהיה מעשר שני בצד דרומו, כאמור.

60. זה מבטיח שההפרשה תהיה מן המוקף. שכן שעת החלות היא מעבשיו, וברגע ראשון של חלות ההפרשה – כל תפוחי האדמה, כולל אלה אשר ימויינו אח"כ כפסולת – נמצאים יחדיו. בעיה משיקה לבעית מוקף וברירה, היא בעית מוקף והפרשה לפני גמר מלאכה. אם סומכים על ברירה, רגע חלות ההפרשה תהיה עם כניסת המשלוח למערך המיון. עי' במאמריו של הרב שמעון בירן על גמר מלאכה שלשיטות מסויימות זמן זה הוא לפני גמר מלאכה, ולכתחילה אין להפריש לפני גמר מלאכה. גם בנקודה זו הכריע הרב אריאל שעדיף להפריש מן המוקף ולסמוך על ברירה למרות שההפרשה היא לפני גמר מלאכה. בנוסף לכך, יש לצרף את הדעות שאיסור הפרשה לפני גמר מלאכה הוא רק בדגן תירוש ויצהר והדעות שגמר מלאכה הוא בשדה ולא בבית האריזה. הערת עורך (ש.ב.)

ואם יש ברירה[61], יחול המעשר למפרע מהרגע הראשון **שיוכל לחול על כל** משלוח של תפוחי אדמה המגיע למפעל, בכל פעם מחדש.

מעשר שני זה יהיה מחולל, הוא וחומשו, בפרוטה אחת מתוך המטבע שיחדרתי לחילול מעשר שני.

בשנת מעשר עני יאמר:

עשירית מהטבל הטבול למעשר עני שבמפעל, מכל סוג חיוב על סוגו תהיה **מעשר עני** בצד דרומם, כאמור.

ואם יש ברירה, יחול המעשר למפרע מהרגע הראשון שיוכל לחול על כל משלוח של תפוחי אדמה המגיע למפעל, בכל פעם מחדש.

61. בעקרון אין צורך להפריש בדרך ברירה במעשר שני ובמעשר עני, אך כדי שהחלות של כל המעשרות תהיה ביחד נקטנו בנוסח זה.

פרטי־כל ועד מושבת תרומיה (עתלית)

בעזה״י, אור ליום כ״ד חשון, בהתאספנו יחד חברי הוועד עם כל אכרי מושבתנו, קבלנו עלינו פה אחד **להרים תרומות ומעשרות**, ואל להוציא ממושבתנו כל דבר הטעון הפרשה, טרם שיפריש המשגיח הממונה ע״ז, כפי הרצאת רבותינו הגאונים שבאו לבקר את מושבתנו יחד עם מרן הגאון הרב דיפו והמושבות, שעוררו אותנו לקיים את המצוה החשובה הזאת. והמשגיח ע״ז יהיה השו״ב הקבוע, וכל דבר שיצא ממושבתנו יותן ע״ז תעודה מהמשגיח הוא השו״ב, שהופרש תרו״מ כד״ת והועד מחייב לעצמו להשגיח עח הדבר הזה בכל תוקף שלא ישונה דבר. פה תרומיה.

בבקר נסענו לחיפה דרך תחנת נסיון לחקלאות. המנהל מר אהרנזון לא נמצא אז בתחנה, וסגן המנהל מר ברמן קבל אותנו בסבר פנים. הסכים לתקן את התבואות בהפרשת תו״מ, ונתן הסכמתו בכתב. **ותבואת תרומת־מעשר נשלחה תיכף להכהן** ב״תרומיה״ הרב מיפו פסק **שתרומת המעשר** האסורה לזרים **תמכר לכהנים בזול**, **לאכילת בהמותיהם**, **והכסף ילך לצרכי ציבור** קדושים, **אחרי שיקיימו מצות נתינה בזכוי לכהן**, ברשותו של הכהן הזוכה. ומעוררים את הכהנים **לבל יאכילו את התרומ״ע לבהמותיהם בשבת** ויו״ט, מפני שאין שורפין תרומה טמאה ביו״ט.

מתוך: חוברת ״אלה מסעי״, עמ׳ 26–27